MAGDALENA KWIATKOWSKA

Uniwersytet Łódzki

Katedra Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej

ŹRÓDŁA DO DZIEJÓW RUCHU WYDAWNICZEGO W SPUŚCIŹNIE JANA MUSZKOWSKIEGO PRZECHOWYWANEJ W BIBLIOTECIE UNIwersYTETU ŁÓDZKIEGO

Pozostająca w strukturze Działu Zbiorów Specjalnych Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego Sekcja Rękopisów przechowuje duży zespół materiałów pozostawionych przez profesora Jana Muszkowskiego. Jest to fragment archiwum powstałego w niespełna ośmioletnim okresie pobytu profesora w Łodzi (1945-1953). W pewnym stopniu odzwierciedla on zakres pracy naukowej, organizacyjnej i dydaktycznej w Uniwersytecie Łódzkim oraz udział w wielu gremiach i konferencjach w kraju i za granicą. W większości są to materiały warsztatowe i bruliony prac naukowo-badawczych. Osobną grupę stanowią notatki do wykładów kursowych i powszechnych, a także gotowe skrypty w formie maszynopisu powielonego. W zespole tym są wreszcie materiały dokumentujące bieżące życie książki w odbudowującym się kraju. Dotyczą one między innymi statystyki produkcji wydawniczej lat powojennych, projektowanej sieci bibliotek naukowych oraz powołanej do życia jesienią 1945 roku Rady Książki – ciała opiniodawczo-doradczego przy Ministerstwie Oświaty; profesor Muszkowski do października 1947 roku, był przewodniczącym Prezydium Rady Książki¹.

---

¹ Związki prof. Jana Muszkowskiego z Radą Książki omówiła ostatnio Małgorzata Korczyńska-Derkacz w pracy *Państwowy Instytut Książki (1946-1949) i jego rola w rozwoju bibliologii, bibliotekarstwa i kultury książki w Polsce*, Wrocław 2011, s. 17, 40-41.

Pisma dokumentujące bezpośredni udział profesora w pracy wydawniczej są nieliczne i prawie w całości zawierają się w teczce *Materiały Jana Muszkowskiego dotyczące działalności Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik”* zarejestrowanej pod sygnaturą Rkps 6599. Jest to z górą trzydzieści dokumentów, w tym dwadzieścia dwa datowane (od 5 kwietnia 1945 do 26 czerwca 1946 roku)².

Jeśliby odnieść pierwszą z wymienionych wyżej dat do powojennego życiorysu Jana Muszkowskiego, to najwcześniejszy z dokumentów powstał mniej więcej miesiąc po jego przybyciu do Łodzi. Czas i okoliczności przyjazdu profesora do miasta zastępującego zrujnowaną stolicę – w dniu 3 marca 1945 roku, ciężarówką „Czytelnika” – są w pewnym sensie symboliczne dla roli, jaką odegrał w trudnym okresie odbudowy życia naukowego i ruchu wydawniczego. W dniu przyjazdu do miasta profesor Muszkowski został powołany do pięcioosobowego Komitetu Organizacyjnego Państwowej Uczelni w Łodzi pracującego pod kierunkiem profesora Teodora Viewegera³. Niecałe trzy miesiące później ukazał się formalny akt prawny powołujący do życia Uniwersytet Łódzki (24 maja 1945 roku)⁴.

Drugim, równoległym do uniwersyteckiego torem biegła praca Jana Muszkowskiego w Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik”. Nominację na stanowisko kierownika Wydziału Upowszechniania Książki otrzymał profesor w czwartym dniu swego pobytu w Łodzi, 6 marca 1945 roku⁵. Wydarzyło się to w chwili, gdy dobiegał końca piąty miesiąc oficjalnej działalności oficyny czytelnikowskiej. Walne Zgromadzenie Organizacyjne członków-założycieli „Czytelnika” odbyło się 15 października 1944 roku, po tygodniu (22 października) zatwierdzono statut, a po dwóch tygodniach (28 października) wybrano Zarząd Główny Spółdzielni. Rejestracja placówki w lubelskim Sądzie Okręgowym nastąpiła półtora miesiąca później, 29 listopada 1944 roku⁶. Podążająca za frontem Centrala Spółdzielni Wydawniczej „Czytel-

² W teczce (sygn. Rkps 6599), prawdopodobnie omyłkowo, znalazło się również kilka notatek Jana Muszkowskiego nie związanych z działalnością SW „Czytelnik”. Odnoszą się one przeważnie do pracy dydaktycznej w Zakładzie Księgoznawstwa i Bibliotekoznawstwa UŁ.

³ J. Muszkowski, *Komitet Organizacyjny Uczelni Państwowej w Łodzi (marzec-czerwiec 1945 roku)* [w:] *Materiały do dziejów Uniwersytetu Łódzkiego (1945-1950)*, Łódź 1952, s. 29.

⁴ A. Nadolski, *Zarys rozwoju Uniwersytetu Łódzkiego* [w:] *Uniwersytet Łódzki 1945-1970*, Łódź 1970, s. 11.

⁵ H. Więckowska, *Muszkowski Jan* [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa-Łódź 1971, s. 615; Z. Brzozowska, *Jan Muszkowski. Przegląd ważniejszych wydarzeń życia i twórczości*, „Studia o Książce” 1972, t. 3, s. 42.

⁶ S. A. Kondek, *Władza i wydawcy. Polityczne uwarunkowania produkcji książek w Polsce w latach 1944-1949*, Warszawa 1993, s. 127; M. Korczyńska-Derkacz, dz. cyt., s. 47; E. Krasucki, *Międzynarodowy komunista. Jerzy Borejsza. Biografia polityczna*, Warszawa 2009, s. 184-186; P. Kitrasiewicz, Ł. Gołębiowski, *Rynek książki w Polsce 1944-1989*, Warszawa 2005, s. 11.

nik” przeniesiona została z Lublina do Łodzi na początku lutego 1945 roku, a więc wkrótce po wyzwoleniu miasta (19 stycznia), a następnie, w połowie roku – do Warszawy⁷.

Nowe okoliczności i zmiany w organizacji pracy instytucji miały też swoje konsekwencje dla profesora Muszkowskiego: formalnie 5 września 1945 roku objął stanowisko dyrektora Wydziału Wydawniczego (Okręgu Warszawa-Łódź)⁸. Funkcję tę pełnił do połowy następnego roku. Z treści listu do Jerzego Borejszy, twórcy i do 1948 roku prezesa Zarządu Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik”, można wnioskować, że profesor zamierzał ustąpić wraz z końcem semestru zimowego. W dniu 18 stycznia 1946 roku Jan Muszkowski pisał z Łodzi: „Uprzejmie proszę o zwolnienie mnie ze stanowiska dyrektora Wydziału Wydawniczego z dniem 28 lutego r.b. Proszę przyjąć zapewnienie prawdziwego poważania”⁹.

Do wyjaśnienia powodów rezygnacji profesora z funkcji i przyczyn przeciągania sprawy zwolnienia go z obowiązków, może przybliżyć treść obszernego listu Jana Muszkowskiego do prezesa Spółdzielni Wydawniczej z 1 maja 1946 roku. List nie należy wprowadzić do omawianego zespołu dokumentów, ale zanim zostanie opublikowany przez przyszłych biografów profesora, warto odnotować jego istnienie ze względu na polemiczny ton tekstu. Muszkowski, wspominając o kilkakrotnie już ponawianej prośbie o zwolnienie ze stanowiska, pisze o nie do końca zrozumiałych zmianach organizacyjnych i niewłaściwym w jego mniemaniu kierunku, jaki przybrała polityka wydawnicza „Czytelnika”¹⁰. Na podobne motywy braku porozumienia między dyrektorem Wydziału Wydawniczego i prezesem Zarządu Spółdzielni powoływała się też córka profesora, Joanna Muszkowska-Penson, w rozmowie na temat ustąpienia ojca ze stanowiska dyrektora wydziału w „Czytelniku”¹¹.

Materiały czytelnikowskie przechowywane w Łodzi mają charakter fragmentaryczny i szczątkowy. Cechuje je niejednorodność treści i, mimo że

⁷ E. Krasucki, dz. cyt., s. 189.

⁸ Pismo o mianowaniu na stanowisko dyrektora Wydziału Wydawniczego otrzymał Muszkowski 11 IX 1945 r., Z. Brzozowska, dz. cyt., s. 42.

⁹ Biblioteka UŁ. Rkps 6599, s. nlb., maszynowa kopia listu Jana Muszkowskiego do Jerzego Borejszy.

¹⁰ Tekst listu znany jest autorce niniejszego szkicu z wystawy o Janie Muszkowskim otwartej w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego w dn. 13 V 2013 r. z okazji odsłonięcia tablicy upamiętniającej osobę profesora w 60-lecie jego śmierci.

¹¹ Profesor Joanna Muszkowska-Penson była gościem honorowym na konferencji naukowej *Jan Muszkowski. Ludzie – Epoka – Książki*, zorganizowanej w Katedrze Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej UŁ w dn. 13-14 V 2013 r.

powstały w stosunkowo krótkim czasie, brak ciągłości. Niektóre dokumenty są niekompletne. Trudno byłoby zatem uznać je za ważne źródło do opisu działalności wielkiej oficyny wydawniczej czy do uściślenia faktografii łódzkiego etapu pracy profesora Muszkowskiego. Dostrzegalna jest tu przede wszystkim luka w korespondencji z prezesem Spółdzielni Jerzym Borejszą i Zofią Dembińską, która kierowała ogółem zagadnień wydawniczych w „Czytelniku”¹². Niewątpliwie jednak treść trzydziestu z górą dokumentów pozwala nieco głębiej wniknąć w niektóre (wcale niebłahe) szczegóły polityki wydawniczej „Czytelnika” w pionierskim okresie działalności oraz bliżej przyrzeć się relacjom Centrali z redakcjami poszczególnych wydawnictw i pracy edytorskiej rozwijającej się oficyny.

Zakres treści materiałów archiwalnych odnoszących się do Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik” w spuściznie Jana Muszkowskiego pozwala na wyodrębnienie kilku grup dokumentów:

1. Projekty, programy wydawnicze, wytyczne do przyszłego programu „Czytelnika”;
2. Korespondencja członków zarządu i dyrekcji „Czytelnika”, autorów i redaktorów w sprawach wydawniczych;
3. Korespondencja Muszkowskiego jako szefa Wydziału Upowszechniania Książki Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik” w sprawie zorganizowania w Łodzi Tygodnia Książki Polskiej;
4. Notatki Muszkowskiego o utworach wybranych pisarzy;
5. Wykazy rękopisów w toku opracowania redakcyjnego, tekstów kierowanych do druku i książek kolportowanych.

Najliczniejszy zbiór materiałów zebranych pod sygnaturą 6599 tworzą różnego rodzaju spisy publikacji (planowanych, w toku opracowania redakcyjnego, kierowanych do druku, wydrukowanych, kolportowanych). Jest to zarazem materiał najobszerniejszy. Oprócz krótkich kilkupunktowych spisów spotykać można wielostronicowe wykazy o rozwiniętej i zhierarchizowanej strukturze.

Program edytorski Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik” w 1945 roku

Do najciekawszych materiałów tej grupy należy dokument zatytułowany *Wydział Wydawnictw Książkowych* – datowany pod tekstem: Łódź, dnia 5 kwietnia 1945 roku. Osiem kart maszynopisu na przebitce zawiera dość szczegółowy program wydawniczy „Czytelnika” w rozbiciu na dziewięć

¹² E. Krasucki, dz. cyt., s. 175-178, 201.

działów. Omówienie kolejnych zespołów piśmiennictwa poprzedzono swego rodzaju preambułą, w której zostały podane wytyczne do planu merytorycznego oraz ogólna ocena możliwości zrealizowania założeń programowych.

Przed oficyną czytelnikowską stawiano trzy główne cele:

1. Zaznajomienie czytelnika z pracami polskich pisarzy i uczonych, powstałymi w najcięższych warunkach w czasie okupacji niemieckiej; 2. Danie wyrazu w książce przemianom społecznym i politycznym, jakie zaszły obecnie w życiu narodu; 3. Odbudowę książki, choćby częściową, przez wznowienie w granicach posiadanych praw autorskich oraz możliwości technicznych zniszczonych przez okupanta nakładów.

Dalsze paragrafy części wstępnej omawianego dokumentu mówią o warunkach wykonania założeń.

Przy realizacji opracowanego planu wydawniczego uwzględniać się będzie potrzeby najszerzych warstw czytelników, licząc się przede wszystkim z odbiorem zbiorowym, a więc bibliotekami samorządowymi i szkolnymi, świetlicami, instytucjami kulturalnymi chłopskimi i robotniczymi.

I jeszcze ważna uwaga:

Plan wydawniczy, ze względu na szereg trudności wynikających z wojennych warunków produkcji, realizowany będzie stopniowo. Dlatego też niewszystkie [!] działy rozbudowane będą równomiernie, jak również plan obecny nie obejmuje jeszcze niektórych działów, jak np. wydawnictw rolniczych, prawnych, encyklopedii, które są opracowywane dopiero teraz przez specjalistów.

Zaprezentowany w omawianym dokumencie program wydawniczy „Czytelnika” na 1945 rok przyjął postać wykazu obejmującego dziewięć działów. W tych ramach omówiono publikacje zrealizowane, będące pod prasą i planowane. W *Dziale Wydawnictw Podręcznych* (I) wspomniano o wydanych już terminarzach i pozostających w przygotowaniu kalendarzach „dla wsi i miast”. *Dział Języków Obcych* (II) ograniczył się do podania informacji o pracy nad słownikami przekładowymi – angielskim i rosyjskim oraz nad samouczkami obu języków, na trzech stopniach trudności.

Znacznie bogatsze są dalsze części wykazu. W *Dziale Wydawnictw Dziecinnych* [!] i *Młodzieżowych* (III) zapowiedziano ukazanie się „niebawem” wielobarwnych książek Jana Brzechwy, Lucyny Krzemienieckiej, Ewy Szemberg-Zarembiny. Redaktorzy „Czytelnika” zamierzali wydać kolejne książki z tego cyklu, m.in. baśnie Hanny Januszewskiej i wybór wierszy Ludwika Wiszniewskiego. Wspomniano o zaplanowanym na 1945 rok wznowieniu jeszcze około piętnastu książek dla dzieci i młodzieży, m.in. takich autorów jak Gustaw Morcinek i Janina Porazińska; z tytułu wymieniono tylko *W pustyni i w puszczy* Henryka Sienkiewicza (1946)¹³.

W dziale „dziecięco-młodzieżowym” wiele uwagi poświęcono wydawnictwom przygotowywanym właśnie do druku lub dopiero projektowanym. Najpierw zapowiedziano wydawanie kilku tygodników. Były to: „Świerszczyk” – dla dzieci młodszych, od siedmiu do dziewięciu lat (od 1 maja 1945), „Przyjaciel” – dla dzieci starszych, od dziesięciu do dwunastu lat oraz „Gazetka ścienna” – z przeznaczeniem „dla szkół i świetlic młodzieżowych, informująca o najważniejszych wydarzeniach zachodzących w życiu Polski i świata”. Następnie omówione zostały „dwie serie tanich, starannie wydanych książek o dużych nakładach”. Pierwsza, *Biblioteka Świerszcza*, „obliczona na młodocianego czytelnika (8-12 lat) zarówno ze środowiska miejskiego, jak i wsi” miała „zapoznawać w przystępnej i zajmującej dla dzieci formie baśni i opowiadań z zagadnieniami pracy ludzkiej, urządzeń społecznych, przeszłością narodu, odbudową kraju, walką o wyzwolenie itp.”. Przed serią drugą, zatytułowaną *Biblioteka Szkoły Powszechnej*, stawiano zadanie zastąpienia, a z czasem uzupełnienia podręczników szkolnych dla poszczególnych klas szkoły powszechnej. „Seria zawierać będzie – pisano – książki o 2-3 arkuszach. Każda książka poświęcona zostanie jednemu ośrodkowi tematycznemu, przewidzianemu w programie szkolnym i składać się będzie z opowiadań, wierszy, opisów, dialogów, odpowiednio ilustrowanych”. Dla każdej klasy przewidywano wydanie dziesięciu książeczek.

Równie rozbudowany w czytelnikowskim programie wydawniczym na 1945 rok jest *Dział Literatury Pięknej* (IV). W pierwszym paragrafie wyrażono wolę kontynuowania „Odrodzenia”, jeszcze od czasów lubelskich flagowego tygodnika literackiego „Czytelnika”. Zaraz potem, nie zdradzając jeszcze tytułu, zapowiedziano wydawanie „miesięcznika poświęconego zagadnieniom kultury”¹⁴.

¹³ W nawiasach okrągłych, po tytułach, podano daty wydania książek, co do których udało się ustalić, że ukazały się w edycji czytelnikowskiej.

¹⁴ Zachowały się (BUŁ rkps 6599) niedatowane projekty dwóch periodyków kulturalnych w różnym stopniu uwzględniające sprawy książki. Są to: 1. *Program miesięcznika „Książka i Kul-*

Kolejną część programu literackiego stanowi lista „wydawnictw książkowych” planowanych na 1945 rok. Znalazło się na niej dziewięć książek polskich pisarzy współczesnych. Przeważała proza, powieści oraz zbiory nowel i opowiadań (Poli Gojawiczyńskiej, Jarosława Iwaszkiewicza, Ireny Krzywickiej, Zofii Nałkowskiej, Stanisława Piętaka, Adolfa Rudnickiego, Ewy Szelburg-Zarembiny). Wśród zapowiedzi wydawniczych widnieją też dwa zbiory szkiców literackich, *Literatura współczesna* Kazimierza Cza-chowskiego¹⁵ oraz *Mitologia i realizm* Jana Kotta (1946). Plan wydawniczy obejmował też kilka tomików poezji (Andrzeja Nowickiego, Seweryna Polaka, Juliusza Żurawskiego), poemat Stanisława Piętaka *Partyzant i dziewczyna* oraz dwie antologie wierszy wojennych. Ujawniono ponadto zamiar wydawania *Biblioteki Teatralnej*, serii „zawierającej utwory współczesne i wznowienia najwybitniejszych utworów dramatycznych”¹⁶. *Dział Literatury Pięknej* w prognozie na 1945 rok zamyka zapowiedź wznowień przekładów prozy europejskiej (Andre Malraux: *Dola człowieka, Nadzieja, Czasy pogardy*; Aleksy Tołstoj: *Piotr Wielki*; Michaił Szołochow: *Cichy Don*; Joseph Conrad: *Nostromo, Lord Jim, Między łodem i morzem*) i poezji rosyjskiej (m.in. *Lutnia Puszkina* w przekładzie Juliana Tuwima i wybór wierszy Włodzimierza Majakowskiego).

Repertuar literacki „Czytelnika” planowany na 1945 rok dopełnia zawartość Działu V, zatytułowanego *Biblioteka Powszechna*. Pod tym nagłówkiem kryła się nazwa serii wydawniczej przygotowywanej dla bibliotek publicznych w porozumieniu – jak pisano – z Instytutem Badań Czytelnictwa¹⁷. *Bibliotekę Powszechną* zainaugurowały *Stara baśń* Józefa Ignacego Kraszewskiego i *Krzyżacy* Henryka Sienkiewicza, które, według cytowanego doku-

---

tura” (projekt zrealizowany: „Książka i Kultura. Miesięcznik informacyjno-instrukcyjny Spółdzielni Wydawniczej Czytelnik” – pismo ukazywało się od IX 1945 do XII 1947 r.); 2. [inc.:] „Wydawnictwo periodyczne „Świat Książki” winno być organem fachowym dla wszystkich pracowników książki [...]” (projekt niezrealizowany).

¹⁵ Prawdopodobnie chodziło o wznowienie *Obrazu współczesnej literatury polskiej. 1884-1933*, drukowanego wcześniej dwukrotnie (Lwów 1934; 1936). W 1986 r. Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe ogłosiły przedruk fotooffsetowy drugiego wydania lwowskiego.

¹⁶ W omawianym zespole przechowywana jest niedatowana notatka *Wydawnictwa popularne z zakresu teatru*, w której, oprócz ogólnego zarysu „teatralnego” programu wydawniczego (I. Teksty, II. Podręczniki, III. Teatrologia), zaproponował Muszkowski krótki zestaw najpotrzebniejszych opracowań: 1. *Zarys dziejów teatru* – Bohdan Korzeniewski; 2. *Zarys dziejów sceny polskiej* – Mieczysław Rulikowski; 3. *Historia powszechna dramatu* – Wil[liam] Horzyca; *Historia dramatu polskiego* – Zygmunt Szweykowski (Poznań Uniwersytet). Ponadto, Stanisławski: *Praca aktora nad sobą*.

¹⁷ Należy przypuszczać, że chodzi tu o Biuro Badań Czytelnictwa działające w ramach spółdzielni czytelnikowskiej w Łodzi (1945-1950). M. Korczyńska-Derkacz, dz. cyt., s. 47.

mentu, miały być już w druku. Do końca 1945 roku zamierzano wydać w tej serii około trzydziestu tomów „najwybitniejszych utworów literatury klasycznej polskiej i obcej”¹⁸.

Kolejny (VI) *Dział literatury naukowej* zapowiadał rozwój trzech kierunków działań „Czytelnika” w publikowaniu piśmiennictwa naukowo-dydaktycznego, specjalistycznego i popularnonaukowego. W sprawie naglącej potrzeby wydania kompendiów dla szkół wyższych pisano: „W porozumieniu z Ministerstwem Oświaty i Uniwersyteckimi Komisjami Wydawniczymi podjęto prace nad drukiem szeregu podręczników akademickich”. Podkreślono, że w najbliższych dniach powinny zapaść decyzje co do kolejności wydania zgłoszonych tytułów, a pierwsze egzemplarze miały trafić do handlu w ciągu miesiąca. Grupę piśmiennictwa *stricto* naukowego w planie czytelnikowskim reprezentowały „przygotowane do druku” opracowania: *Narodziny proletariatu w Polsce* Niny Assorodobraj (1946), *Psychologia zwierząt* Jana Dembowskiego (1946), *Dynamika postaw psychicznych a życie społeczne* Stanisława Ossowskiego i *Oceny moralne* Marii Ossowskiej¹⁹. Program literatury popularnonaukowej ograniczano tymczasem do kilku tomów serii o dawniejszym rodowodzie, mianowicie Biblioteki „Mathesis Polskiej”²⁰. Plan roczny zakładał wydanie trzeciej edycji książki Jamesa Jeansa *Niebo. Astronomia dla laików* (1946) oraz drugiej edycji *Mózgu i jego mechanizmu* Iwana Pawłowa (1945). Pod maszynowym akapitem opisującym to przedsięwzięcie widnieje dopisek uczyniony ręką profesora Muszkowskiego – wiele mówiący o proveniencji formacji intelektualnej jego pokolenia: „dobierając dzieła mogące znaleźć zastosowanie w samouctwie”²¹.

Pozostałe trzy rozdziały *Wydziału Wydawnictw Książkowych* czytelnikowskiego dokumentu z 5 kwietnia 1945 roku zredukowano w mniej rozbudowanej formie, ograniczając się do enumeracji wydanych lub wydawanych tytułów i do jednozdaniowego komentarza na temat planów edytorskich.

¹⁸ Pewne elementy programu wydawniczego Działu V realizowano (pod zmienioną nazwą wydawnictwa: Spółdzielnia Wydawniczo-Oświatowa „Czytelnik”) w nowym, scentralizowanym układzie wydawniczym, na zlecenie utworzonego w 1948 r. Komitetu Upowszechniania Książki. S. A. Kondek, dz. cyt., s. 132, 182-183.

¹⁹ Prawdopodobnie chodzi tu o *Podstawy nauki o moralności* (1947). Por. M. Ossowska, S. Ossowski, *Intymny portret uczonych. Korespondencja [...]*, oprac. E. Neyman, Warszawa 2002, s. 424-425, 431, 798.

²⁰ Biblioteka „Mathesis Polskiej” Czasopisma Matematyczno-Fizycznego ukazywała się na kładem redakcji pisma od 1931 r.

²¹ Na temat intelektualnej i ideowej formacji Jana Muszkowskiego pisali: H. Więckowska, *Profesor Jan Muszkowski, uczonego-bibliologa*, „Przegląd Biblioteczny” 1953, R. 21, s. 97-110; K. Głombiowski, *Nauka o książce w ujęciu Jana Muszkowskiego*, „Studia o Książce” 1972, t. 3, s. 153-169; J. Ladorucki – w niniejszym tomie.

Dział społeczno-polityczny (VII) zawiera wykaz książek oddanych do druku (dziewięć tytułów), informację o wydanych już i znajdującym się w sprzedaży sprawozdaniu z procesu katów z SS, *Majdanek. Rozprawa przed specjalnym sądem karnym w Lublinie* (1945) oraz wzmiankę o przygotowywaniu dwóch cykli książek. Pierwszy miał być poświęcony „bohaterskiej walce żołnierza polskiego z Niemcami”, drugi – „odzyskanym ziemiom zachodnim”. Ostatnią informację uzupełniał ręczny dopisek: „Seria poświęcona przemianom społecznym, jakie zachodzą teraz u nas i na świecie”.

W dziale (VIII) *Wydawnictwa muzyczne* podano krótką notatkę o, pozostającym jeszcze na etapie opracowywania, ambitnym projekcie, w skład którego miały wchodzić:

1. „Wydawnictwa pedagogiczne z zakresu muzyki”;
2. „Wybory pieśni dla świetlic i kół muzycznych robotniczych i chłopskich”;
3. „Wydawnictwa muzyczne, obejmujące twórczość polską dawną i współczesną”.

Ostatni dział czytelnikowskiego dokumentu, *Wydawnictwa albumowe* (IX), zawierał wzmiankę o ukazaniu się w sprzedaży teki *Majdanek*, zawierającej cykl szkiców wykonanych przez Zinowija Tołkaczewa po wyzwoleniu obozu (1945). Informację tę dopełniała zapowiedź: „W przygotowaniu są dwie teki poświęcone Warszawie, opracowane przez dwu najwybitniejszych grafików polskich: [Aleksandra Sołtana] *Warszawa walcząca* oraz [Tadeusza Kulisiewicza] *Ruiny Warszawy*”. Oba cykle ukazały się drukiem w 1945 roku.

Źródła do działalności wydawniczej „Czytelnika” do połowy 1946 roku

Osiem kolejnych wykazów publikacji czytelnikowskich powstało w pierwszej połowie 1946 roku. Są wśród nich trzy rodzaje zestawień. Pierwszy tworzą dwa obszerne (liczące po około dwudziestu stron) maszynopisy zatytułowane *Wydawnictwa książkowe „Czytelnika”*. Zawierają one zestawienia publikacji w jedenastu działach – w układzie nieco odmiennym od tego, jaki zaproponowano w dokumencie zawierającym program wydawniczy „Czytelnika”:

1. Dzieła treści ogólnej, Słowniki, Samouczki;
2. Dzieła treści naukowej;
3. Książki prawnicze;
4. Publicystyka, Reportaże, Aktualności;
5. Historia, Pamiątki, Wspomnienia, Biblioteka Historyczno-Społeczna, Wybór Tekstów Historycznych;

6. Zarysy literackie (literaturoznawstwo, historia literatury);
7. Sztuka;
8. Literatura piękna, Teksty literackie;
9. Książki dla dzieci i młodzieży;
10. Książki pomocnicze szkolne;
11. Biblioteka Rolnicza.

W każdym z wymienionych działów podano tytuły dzieł i ich autorów – w trzech grupach (Wydrukowane; W druku; W przygotowaniu). Opisy książek wydrukowanych uzupełniono o cenę egzemplarza lub opatrzone notką „wyczerpane”. Opisy książek skierowanych do druku otrzymały dopiski o lokalizacji drukarni (dominował Kraków; kolejne miasta to Poznań Wrocław, Legnica, Warszawa; kilka podręczników akademickich drukowały zakłady w Szwecji). Niektóre opisy książek oddanych do druku i pozostających w przygotowaniu uzupełniono datą dzienną²².

Wcześniejszy z dwóch wykazów jest datowany (Łódź, dnia 31 stycznia 1946 roku), późniejszy spisano bez podania daty. Zestawienie dat dziennych podanych przy opisach dzieł wskazuje, że drugi wykaz sporządzono pod koniec kwietnia 1946 roku. O kolejności przygotowania wykazów świadczą też stopień zaawansowania prac nad edycją kilkudziesięciu tytułów. W późniejszym spisie część książek weszła – jeśli tak można powiedzieć – do kategorii bliższej księgarni i czytelnikowi. W lutym, marcu i kwietniu 1946 roku kategorię „W przygotowaniu” opuściło na rzecz kategorii „W druku” 27 tytułów. Kategorię „W druku” opuściło na rzecz kategorii „Wydrukowane” 26 tytułów. Kategoria „W przygotowaniu” powiększyła się w kwietniu w stosunku do poziomu z początku roku o około 60 tytułów. Oba spisy z 1946 roku (styczniowy i kwietniowy) wymieniają w sumie około 400 tytułów.

Porównanie zawartości obu omówionych spisów daje wgląd nie tylko w rozmiary produkcji książkowej i repertuar wydawniczy „Czytelnika” w 1945 i w pierwszych miesiącach 1946 roku. Te wartości są ujęte w opublikowanych drukiem katalogach i obszernych sprawozdaniach²³. Dla historia ruchu wydawniczego i rynku książki znaczenie mają liczne atramentowe i ołówkowe dopiski oraz uwagi uczynione przez profesora Muszkowskie-

²² Najwcześniejsza data (22 XI 1944) odnosi się do drukowanej w Krakowie *Psychologii zwierząt* prof. Jana Dembowskiego.

²³ *Sprawozdanie z działalności Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik” za okres od października do 31 grudnia 1944 r. i od 1 stycznia do 31 grudnia 1945 r.*, Warszawa 1946; *Sprawozdanie z działalności Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik” za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 1946 r.*, Warszawa 1947; *Sprawozdanie z działalności Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik” za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 1947 r.*, Warszawa 1948.

go na obu egzemplarzach. Dopiski te dokumentują przebieg prac wydawniczych: przesunięcia spowodowane przyspieszeniem lub opóźnieniami w pracach redakcyjnych, zmiany priorytetów po interwencjach Centrali, wreszcie skreślenia z planu wydawniczego „Czytelnika”.

Ostatnią z wymienionych kategorii reprezentują decyzje niezbyt liczne, lecz charakterystyczne dla omawianego okresu. Jak się wydaje, po części wynikały one z ograniczonych możliwości technicznych, po części zaś ze względów cenzuralnych. Przykładowo, wiosną 1946 roku z planu czytelnikowskiego wykreślono dwa kompendia medyczne. Należy przypuszczać, że w obu wypadkach decydowały względy ekonomiczne, tj. koszty druku za granicą (w Göteborgu). Edycję *Podręcznika okulistyki* Ignacego Abramowicza sfinansował ostatecznie Lekarski Instytut Naukowo-Wydawniczy (1946), a *Zarys bakteriologii praktycznej* Feliksa Przesmyckiego na jakiś czas ustąpił innemu podręcznikowi bakteriologii drukowanemu właśnie w tym czasie w Szwecji nakładem Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik”²⁴.

Inne instytucje przejmowały od „Czytelnika” także różnego typu wydawnictwa z zakresu prawa. Na początku 1946 roku wykreślono z listy książek „W opracowaniu” kilka podręczników i komentowanych aktów prawnych²⁵. Było to zgodne z założeniami omówionego wyżej programu edytorskiego „Czytelnika” z początku kwietnia 1945 roku. W dokumencie tym podkreślono, że piśmiennictwo prawnicze nie jest kierunkiem faworyzowanym w repertuarze oficyny. Wprawdzie na początku działalności oficyna podjęła się kontynuowania przedwojennej specjalistycznej serii wydawniczej *Biblioteka Tekstów Ustaw*, wydała też kilkanaście ustaw i kodeksów z różnych działów prawa²⁶, jednak świadectwem odchodzenia od tego nurtu jest wyraźna tendencja spadkowa publikacji prawniczych (1945 – 10; 1946 – 5; 1947 – 3 pozycje)²⁷.

²⁴ Od 1950 roku oba podręczniki medyczne (Ignacego Abramowicza i Feliksa Przesmyckiego) ukazywały się w Państwowym Zakładzie Wydawnictw Lekarskich, nowo powołanej (1949) oficynie specjalistycznej.

²⁵ Opublikowania tekstów prawniczych o charakterze naukowo-dydaktycznym podjęły się najpierw organizacje studenckie i wydawcy prywatni, a od 1952 r. specjalistyczna oficyna Wydawnictwo Prawnicze. Wydawanie instrukcji i opracowań poradnikowych z zakresu prawa na wiele lat przypadło organizacjom zawodowym. Początkowo wydawcą publikacji tego typu był Związek Izb Rzemieślniczych, a w latach 50. – Centralna Rada Związków Zawodowych (CRZZ).

²⁶ Zachował się fragment niedatowanego zestawienia w formie maszynopisu, w którym, oprócz dziewięciu wydrukowanych książek prawniczych, wymieniono jedenaście tytułów „zaskontraktowanych”, m.in. *Kodeks zobowiązań* z komentarzem Jana Namitkiewicza, wydany 1949 r. przez łódzką firmę „Kolumna”.

²⁷ *Sprawozdanie z działalności Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik” za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 1947 r.*, Warszawa 1948, s. 39 (Tabl. 5. Produkcja książek w latach 1945-47 r. według działów).

Prawdopodobnie natomiast inne przyczyny zadecydowały o skreśleniu z planu wydawniczego powieści Andrzeja Struga *Ludzie podziemni*²⁸, wyboru wierszy Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej²⁹, listów Tadeusza Kościuszki w opracowaniu Adama Mauersberga, popularnej historii Warszawy napisanej przez Henryka Mościckiego³⁰, naukowej rozprawy archiwisty krakowskiego Mariana Friedberga o społecznej roli miast w dziejach, czy wreszcie książki *Japonia* pióra Michała Derenicza, japonisty, znawcy kultur Dalekiego Wschodu, tłumacza i autora licznych prac publicystycznych i popularnych³¹. Nie ukazały się też drukiem: przygotowywana przez Czesława Miłosza antologia poezji angielskiej oraz zarys historii literatury polskiej do 1815 roku pod redakcją Jerzego Borejszy – mimo że w badanych materiałach ani w jednym, ani w drugim wypadku nie notujemy skreśleń, brak też wyjaśniających komentarzy wydawcy spotykanych przy opisach ineditów.

Drugi rodzaj wykazów to krótkie spisy, notatki sporządzone odręcznie przez Jana Muszkowskiego (ołówkiem lub atramentem) informujące o tekstach pozostających w obróbce redakcyjnej, przekazywanych i przekazanych już do drukarni. Trudno dopatrzeć się kryterium porządkowania danych w tego rodzaju listach. Należy przypuszczać, że profesor zapisywał (dopisywał) kolejne tytuły w miarę posuwania się prac redakcyjnych. Przy opisach, bardzo zresztą lapidarnych, zdarzają się dopiski: „czeka”, „czeka na uzupełnienia”³², „egz. zwrócony”, „korekta” – z podaniem orientacyjnej daty ukończenia prac, „poślana”, „w składaniu”, „złożona” – z datą przesłania do drukarni, „w druku”. Część wymienionych tekstów (podobnie jak w omówionych wyżej obszernych zestawieniach w postaci maszynopisu) została skreślona – bez podania przyczyn, część poddana już pracom redakcyjnym nie ukazała się lub została wydana w innej oficynie³³.

²⁸ Książkę Struga wydała oficyna PPS – „Wiedza” w 1947 r.

²⁹ Tomik wierszy Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej ukazał się nakładem „Czytelnika” dopiero w 1954 r.

³⁰ W 1948 r. książkę Mościckiego, pod nowym tytułem *Szkice warszawskie. Obrazki z dziejów Warszawy*, opublikowało we Wrocławiu Wydawnictwo M. Arcta.

³¹ Książka Derenicza, pt. *Japonia. Nippon*, ukazała się dopiero w 1977 r. nakładem „Naszej Księgarni”.

³² Np. jedno z opowiadań wojennych Adama Ulricha (*Staszek z lasu*) zostało opatrzone informacją „przerobi 5% Grodzieńska”.

³³ Przykładowo wśród książek przekazanych do druku w spisie z 18 II 1946 r. figuruje *Genealogia teraźniejszości* Aleksandra Świętochowskiego, pierwsze zaś powojenne wydanie pracy doszło do skutku dopiero w 1957 r. nakładem „Książki i Wiedzy”.

Omawiane materiały (odręczne i spisane na maszynie) stanowią świadectwo zaledwie kilkumiesięcznej pracy profesora Muszkowskiego, zachowane są przy tym niejednokrotnie w formie szczątkowej. To nie pozwala w pełniejszym wymiarze uchwycić dynamiki korekt dokonywanych w programie „Czytelnika” będących skutkiem zmian zachodzących w polityce wydawniczej oficyny zarówno tych o podłożu ekonomicznym, jak i z przyczyn cenzuralno-politycznych³⁴.

Trzeci rodzaj wykazów (zachowanych, niestety, we fragmentach w spuściznie Jana Muszkowskiego) to spisy książek będących już na rynku księgarskim. Wartość tych niekompletnych list w formie maszynopisu stanowią szczegółowe dane o wysokości nakładów, liczbie egzemplarzy sprzedanych oraz liczbie egzemplarzy wykorzystanych do promocji. Przy tym każda pozycja opatrzona jest datą dzienną (począwszy od 29 stycznia 1945 do 21 sierpnia 1946 roku); ponieważ niejednokrotnie są to daty późniejsze od danych bibliograficznych (np. ukończenia druku), należy przypuszczać, że odnoszą się one do terminów oceny zapasów w składzie i w handlu księgarskim³⁵. Ogółem na zachowanych w łódzkiej spuściznie Jana Muszkowskiego listach książek wydrukowanych widnieje osiemdziesiąt sześć tytułów. Pięć spośród nich (wydanych w 1945 roku) oznaczono jako „wyczerpane”. Były to z jednej strony prace o obozach zagłady, z drugiej – odnoszące się do wojny 1939 roku i *ancien regime'u*³⁶.

Wysokość nakładów czytelnikowskich w pewnej mierze odzwierciedla politykę wydawniczą oficyny w „po-lubelskim” okresie działalności. Z jednej strony nie ignorowano potrzeb rynku książki edukacyjnej, z drugiej strony, kreowano repertuar odpowiadający nowej polityce kulturalnej państwa. Nakład masowy był udziałem podręczników i pomocy szkolnych. Przygotowana w „Czytelniku” czytanka *Było i będzie* Ewy Szelburg-Zarębiny, Hanny Januszewskiej i Janiny Porazińskiej (1945) ukazała się w stu tysiącach egzemplarzy, *Piszemy poprawnie* Hanny Ożogowskiej (1945) – w dwustu tysiącach, *Zasady pisowni polskiej i interpunkcji ze słownikiem ortograficznym* Jodłowskiego i Taszyckiego (1945) – w pięćdziesięciu tysiącach. *Książki literackie dla dzieci* (Jana Brzechwy, Mieczysława Brzezińskie-

³⁴ Na temat polityki wydawniczej „Czytelnika” w l. 1944-1948 zob.: S. A. Kondek, dz. cyt., s. 128-131; E. Krasucki, dz. cyt., s. 201-206.

³⁵ Pod datą 29 I 1945 roku odnotowano *W pustyni i w puszczy* Sienkiewicza.

³⁶ Były to: *Majdanek. Rozprawa przed specjalnym Sądem Karnym w Lublinie*; wspomniana wyżej teka Tołkaczewa; *Więźniowie czapki zdjąć. Pamiętnik dziennikarza z pobytu w obozach koncentracyjnych* Tadeusza Ostrowskiego; dwie książki z serii *Biblioteka Społeczno-Polityczna: Zmierzch Londynu* Stefana Litauera i *Wojna polsko-niemiecka w 1939 roku* Alojzego Horaka.

go, Marii Kownackiej, Marii Krzemienieckiej) osiągały znacznie już niższy nakład, od pięciu do kilkunastu tysięcy egzemplarzy.

Polska proza współczesna, niezbyt licznie reprezentowana, drukowana była przeważnie w nakładzie dziesięciu tysięcy (*Noc* Jerzego Andrzejewskiego, *Próba ognia* Tadeusza Hołuj, *Granica* Zofii Nałkowskiej). Tylko *Dymy na Birkenau* Seweryny Szmaglewskiej i *Pokój na poddaszu* Wandy Wasilewskiej przekroczyły nakład dwudziestu tysięcy. Dziewiętnastowieczna klasyka literatury polskiej opuszczała drukarnie w liczbie od dwudziestu z górą (*Doktor Piotr i Siłaczka* Stefana Żeromskiego) do trzydziestu pięciu tysięcy (*Stara baśń* Józefa Kraszewskiego). W wyjątkowo wysokim nakładzie wydano w roku 1945 *Krzyżaków* Henryka Sienkiewicza (220 tys.).

Pośród tomów poezji największe nakłady osiągnęły *Lutnia Puszkina* w przekładzie Juliana Tuwima – pięć i pół tysiąca i *Miejsce na ziemi* Juliana Przybosa – trzy tysiące woluminów. Najniższe nakłady czytelnikowskie roku 1945 i 1946 odnotowane w badanym materiale to dwa tysiące egzemplarzy. W takiej liczbie ukazało się m.in. *Ocalenie* Czesława Miłosza (1945).

Wysokość nakładów książek niebeletrystycznych przeznaczonych dla uczniów szkół średnich i dla odbiorców dorosłych wahała się od pięciu do trzydziestu tysięcy woluminów; najniższe wartości odnoszą się do piśmiennictwa popularnonaukowego³⁷, najwyższe – do kilkunastu tomów publicystyki politycznej i wojennej ogłoszonych do kwietnia 1946 roku. Nakłady popularnych podręczników i poradników hodowli i upraw dochodziły nawet do pięćdziesięciu tysięcy³⁸.

W nakładzie od trzech do pięciu tysięcy egzemplarzy ukazywały się w tym czasie czytelnikowskie publikacje należące do wspomnianej wyżej serii *Biblioteka Tekstów Ustaw*, a także wydawane poza serią przepisy i kodeksy różnych działów prawa oraz podręczniki specjalistyczne z zakresu medycyny, nauk przyrodniczych czy bibliotekarstwa³⁹.

***

Wśród wykazów publikacji czytelnikowskich istnieją jeszcze dwa inne, różniące się od omówionych powyżej, oba zatytułowane *Notatka w sprawach Wydziału Wydawniczego*. Są to niewiele różniące się treścią maszynopisy, datowane w Łodzi, dzień po dniu, 25 i 26 czerwca 1946 roku. Należą

³⁷ Np. popularne i wielokrotnie później wznawiane opracowanie Heleny Bobińskiej *Maria Curie-Skłodowska* (1945) wydrukowano w nakładzie 10 tys. egz.

³⁸ W nakładzie 50 tys. egz. ukazał się *Ogród warzywny przy domu* Emila Chroboczka (1945).

³⁹ *Bibliotekarstwo praktyczne* Józefa Grycza (1945) wyszło w 5350 egz.

przypuszczać, że profesor Muszkowski dokonał w nich zwięzłego podsumowania sytuacji wydawnictw pozostających pod jego pieczę przed odejściem ze stanowiska dyrektora Wydziału Wydawniczego Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik”. Wynik porządkowania spraw opisany został w kilku paragrafach. W dokumencie późniejszym pominięto paragraf pod nagłówkiem „Książki, które przekazuję dyr. Dembińskiej do Warszawy”. Zawiera on informację o książkach Marii Dąbrowskiej. Zbiór opowiadań *Znaki życia* został wymieniony bez komentarza, zaś przy notce o *Nocach i dniach* Muszkowski dodał: „W t. 1. zrobiona korekta przez p. Jedlicką i przeze mnie, w. t. 3 – przeze mnie. Egzemplarze stanowią własność autorki”⁴⁰.

Pozostałe sześć paragrafów wcześniejszego maszynopisu – z niewielkimi zmianami stylistycznymi – znalazło się w dokumencie późniejszym (ostatnim z datowanych w omawianym zespole). Jako pierwsze profesor Muszkowski wymienił „Rękopisy, które pozostają u mnie w toku opracowania” oraz „Rękopisy, które przekazuję Dyr. Dembińskiej do Warszawy”. Oprócz *Nieba w płomieniach* Jana Parandowskiego (1947) były to książki, które albo nie doczekały się wydania drukiem, jak *Wstęp do metafizyki* Benedykta Bernsteina, *Drukujemy książkę* Zbysława Arcta i *Historia ilustracji w Polsce* Przecława Smolika⁴¹, albo prace przejęte przez innego wydawcę, jak *Podstawy filozofii samokształcenia* Władysława Spasowskiego⁴², albo wreszcie takie, które ujrzały światło dzienne dopiero po październiku 1956 roku, jak drugi tom (i pozostałe) *Wspomnień* Ludwika Krzywickiego⁴³. Na liście rękopisów przekazywanych do Centrali w Warszawie znalazły się też *Pokolenia literackie* Kazimierza Wyki wydane drukiem dopiero w 1977 roku.

Wiele o zakresie obowiązków i prerogatyw odchodzącego dyrektora Wydziału Wydawniczego, o rodzaju i stopniu powiązań z Centralą, wreszcie o zakresie swobody podejmowania decyzji w łódzkiej placówce mówią kolejne akapity omawianego dokumentu. Jeden z nich brzmi:

Rękopis powieści Gołubiewa z epoki Bolesława Chrobrego jest odesłany do Autora do Krakowa w celu wprowadzenia zmian zaprojektowanych przez

⁴⁰ *Noce i dnie*, t. 1-4 (w 5 wol.) ukazały się nakładem „Czytelnika” w l. 1947-1948, jako wyd. 5.

⁴¹ J. Dunin, J. Fontner, *Przecław Smolik i jego niezrealizowane wydanie „Historii ilustracji w Polsce”*, „Studia o Książce” (1982), t. 12 s. 172-173.

⁴² Książka Władysława Spasowskiego *Zasady samokształcenia* już w spisie z 13 II 1946 r. wymieniona została jako przekazana do druku, tymczasem jako pierwsza powojenna edycja tej głosnej pracy notowana jest publikacja z 1949 r. (nakładem „Książki i Wiedzy”).

⁴³ O dziejach pierwszej, nieukończzonej edycji książki pisał Janusz Wilhelmi; *Od Redakcji [w:]* L. Krzywicki, *Wspomnienia*, t. I, Warszawa 1957, s. 6-7.

redakcję literacką. Po wprowadzeniu tych zmian redakcja wyda swoją opinię co do wydania tej książki. Umowa nie zawarta⁴⁴.

Umowy nie zawarto też ze Stefanią Skwarczyńską (lub wydawcą jej studiów z teorii literatury, Jerzym Kreczmarem)⁴⁵.

W interesujący sposób sformułował profesor Muszkowski nagłówek przedostatniego paragrafu cytowanego dokumentu: „Umowy do podpisu zaakceptowane w zasadzie przez p. Dyr. Dembińską, które prześlę do Warszawy w najbliższych dniach”. Te „zaakceptowane w zasadzie” umowy dotyczyły częściowo opracowań, które zostały już wyżej wymienione pod nagłówkiem *Wydawnictwa popularne z zakresu teatru*⁴⁶. Pod koniec czerwca 1946 roku Muszkowski informował dokładnie, z kim i w jakiej sprawie zawiera się umowy: „z prof. Zygmuntym Szweykowskiem na pracę o objętości 4-5 ark. pt. *Zarys historii dramatu polskiego* i z d-rem Bohdanem Korzeniewskim na pracę pt. *Teatr w Europie*. Cz. I. *Teatr dawny*; Cz. II. *Teatr nowy*. Dwa tomiki, każdy objętości 4-5 arkuszy”. Żadna z tych prac nie została zrealizowana.

I jeszcze na koniec zostawił profesor dyspozycję: „Rękopis pracy prof. Natalii Gąsiorowskiej pt. *Historia społeczno-gospodarcza Polski* proszę przesłać niezwłocznie do Autorki [...], która pragnie poczynić w nim uzupełnienia wobec pojawienia się nowych prac na ten temat”.

***

Omówione materiały z archiwum profesora Jana Muszkowskiego nie uzupełniają naszej wiedzy o „Czytelniku” w sposób, który zmieniłby istniejący już obraz działalności tej instytucji. Należy jednak zauważyć, że oficyna czytelnikowska nie posiada jeszcze swojej monografii. Istniejące opracowanie ma już prawie pół wieku i siłą rzeczy nie obejmuje dalszych długich lat jej działalności, aż do czasów nam współczesnych, ma ponadto charakter skrótowy⁴⁷. Poważnych uzupełnień wymaga też nasza wiedza na temat osób decydujących o kierunku działalności i charakterze repertuaru wydawni-

⁴⁴ Powieść Antoniego Gołubiewa *Bolesław Chrobry* ukazała się nakładem „Czytelnika” w 1947 i 1948 r.

⁴⁵ Książka Skwarczyńskiej, *Z teorii literatury. Cztery rozprawy* ukazała się w 1947 r. pod firmą łódzkiej Poligrafiki.

⁴⁶ Por. przypis 16.

⁴⁷ S. Siekierski, *Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1965, t. 1, s. 173-197.

czego „Czytelnika”. Ważny przyczynek, czy może raczej składnik przyszłej monografii, stanowią fragmenty poświęcone genezie, powstawaniu i działalności Spółdzielni do 1948 roku w opublikowanej niedawno przez Eryka Krasuckiego biografii politycznej Jerzego Borejszy, twórcy i pierwszego jej prezesa. Jednakże autor cennego opracowania podkreślił, że przechowywane w Archiwum Akt Nowych materiały źródłowe dotyczące „Czytelnika” w pierwszej dekadzie działalności instytucji są bardzo skromne, ograniczają się do protokołów posiedzeń Rad Nadzorczych i Walnych Zgromadzeń Spółdzielni. Ogromne archiwum „Czytelnika” zostało zniszczone w latach pięćdziesiątych⁴⁸. Wydaje się zatem celowe informowanie o istniejących materiałach, które, choć niepełne i uszkodzone, mogą przyczynić się do sporządzenia pełniejszego obrazu ważnej instytucji kultury polskiej.

Abstract

Sources for the history of publishing in the legacy of Jan Muszkowski in the Library of the Lodz University

Within the manuscript resources of the Library of the Lodz University, among the materials remaining after professor Jan Muszkowski, are stored documents referring to “Czytelnik” Publishing Cooperative. The fragmented and uneven collection of preserved materials to some extent reflects the works, which professor was in charge of after 1945. It also indicates the nature of his contacts with the leadership of the institution in Warsaw, as well as its authors, co-workers and petitioners. The article presents notes (both hand-written and typed) made by Jan Muszkowski on editorial meetings, as well as addendums and comments to the lists of manuscripts being considered and sent to print, correspondence relating to the editorial work and organizational matters of the publishing house. The fragments of the archive discussed in the paper date back to the period between the beginning of April 1945 and the end of June 1946.

---

⁴⁸ E. Krasucki, dz. cyt., zwłaszcza rozdział 5: *Czwarta partia w Polsce (1944-1948)*, s. 174-220. Tylko wyraźnie określony temat, tj. osoba Jerzego Borejszy, oraz stosunkowo jednak krótki okres pracy profesora w Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik” może tłumaczyć fakt, że Jan Muszkowski nie został w tej książce wymieniony.